

ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКІ СТОСУНКИ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ПРИХИЛЬНОСТІ

Актуальність. Дитячо-батьківські стосунки являють собою культурно-історичний феномен, який знаходиться під впливом суспільних норм і цінностей. Саме стосунки з батьками є фундаментом всіх інших соціальних зв'язків дитини, які їй потрібно встановлювати та створювати. Згідно з сучасними уявленнями про рутинні сили, джерела та умови розвитку психіки особистості, психічний розвиток дитини опосередкований спілкуванням і взаємодією з дорослими, і в першу чергу, з батьками. Сім'я, як найближче соціальне оточення дитини, покликане задовольнити потреби дитини в прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці, повазі (Дж. Боулбі, Д. Віннікотт, М. Кляйн, М. Малер, А. Фрейд, Е. Еріксон, М. Ейнсворт). У родині дитина набуває першого досвіду соціальної емоційної забарвленої взаємодії. Емоційний клімат в родині, де виховується дитина, має суттєвий вплив на формування ставлення дитини до себе та оточуючого світу, визначає спрямованість її соціальних контактів у майбутньому.

Основні положення теорії прихильності, заснованої Дж. Боулбі та М. Ейнсвортом, стосуються досвіду стосунків, отриманого в ранньому дитинстві. Дослідники стверджують, що усі стосунки людини залежать здебільшого від характеру прихильності до близької людини, що формуються у дитинстві.

Прихильність – це вроджена інстинктивна система реакцій і головний мотиватор поведінки людей. При цьому «прихильність розуміється як будь-яка форма поведінки, яка призводить у результаті до того, що людина досягає або зберігає близькість до якого-небудь найважливішого для неї індивіда» [1 с. 61].

До віку семи-восьми місяців, на основі зворотного зв'язку у немовляти розвивається сильна емоційно-забарвлена прихильність до матері. До кінця першого року життя прихильність дитини фіксується на конкретній людині. В результаті інтеріоризації стосунків з нею складається «робоча модель», яка не усвідомлюється індивідом, але крізь неї сприймається і усвідомлюється власне Я і навколишній світ.

Функціонування психічного апарату особистості залежить від двох факторів, що лежать в основі робочої моделі. До першого належить саме факт наявності або відсутності об'єкта прихильності. У даному контексті об'єкт прихильності – це особа, яка проявляє турботу, заслуговує на довіру і здатна забезпечувати розвиток дитини на кожній фазі її життєвого циклу. Другий фактор – це суб'єктивне сприйняття індивідом об'єкту як надійної основи, що заслуговує на довіру, і здатність співпрацювати з цим об'єктом. Така здатність стає основою внутрішньої робочої моделі – моделі Я. Ці фактори перебувають у взаємодії і є дієвим впродовж усього життя індивіда [2].

Якщо у дитини сформувалась прихильність, вона стає здатною сприймати об'єкт прихильності як безпечну основу, відштовхуючись від якої, можливе дослідження навколишнього середовища. Наскільки ефективним виявиться об'єкт прихильності в цій ролі, залежить від якості соціальної взаємодії, із ним, його здатності бути чутливим до дитячих сигналів. Взаємодія у батьківсько-дитячій діаді забезпечується здатністю матері віддзеркалювати афективні переживання дитини, на основі чого утворюється система зворотного зв'язку. Терміном «віддзеркалювання» Д. В. Віннікотт називає механізм взаємодії матері з дитиною, при якому ставлення матері до своєї дитини відображене на її обличчі і «зчитується» дитиною. Підсвідомо відчуваючи добре материнське ставлення дитина відчуває наявність емоційного комфорту та безпеки. Непорушена прихильність – головного умового нормального розвитку індивіда. Нормальна прихильність припускає турботу, ніжність, любов та підтримку розвитку дитини з боку матері. Порушена прихильність супроводжується підвищеною тривогою і може проявлятися в таких найбільш типових формах як «задушлива любов» або емоційне відчуження. Дітям з порушеним типом прихильності властива висока ступінь фрустрації, що виникає на основі невдоволеної потреби в піклуванні та захисті.

О. Кернберг припустив, що сильна прихильність до матері, що сама знаходиться у стані фрустрації, є головною причиною фіксації на травматичних відносинах з фундаментально необхідним об'єктом. Останнє сприймається дитиною як абсолютно поганий або абсолютно хороший об'єкт. Руйнування «поганого» об'єкта спрямоване на магичне відновлення «абсолютно хорошого», проте цей процес зумовлює руйнування самої здатності «Я» до відносин з об'єктом. Це перетворення набуває форми не лише ідентифікації з матір'ю, а й ідентифікації зі стосунками. Жорстока матір може сприйматися як переслідувач, як джерело болю, безсилля, що веде до емоційного паралічу почуттів в дитини ідентифікація з нею як з жорстоким, всемогутнім, руйнівним об'єктом. Водночас виникає потреба в пошуку інших об'єктів, на які проектується, власне зневажене «Я». Ідентифікуючись як зі страждаючим «Я», так і з садистським об'єктом, суб'єкт виявляється повністю поглиненим всеосяжною агресією цих взаємин [5].

Вкрай суперечлива, непередбачувана поведінка матері, підкріплює спектр ненависті, дозволяючи інтерпретувати її поведінку як зраду з боку потенційно хорошого об'єкта. Таким чином, стає «хороший» об'єкт

«абсолютно поганим». Ідентифікація з об'єктом, який зраджує, веде до мстивого руйнування всіх об'єктних відносин [5]. Найбільш важка психопатологічна прихильність була описана у немовлят, матері яких застосовували насильство у поєднанні над стимуляцією, їх поведінка була хаотичною та дратівливою на основі хронічної фрустрації [1, 5].

Теорія прихильності містить стабільні постулати щодо взаємодії батьків (обох партнерів) і дитини. Дж. Боулбі і М. Мейн вважають, що в умовах стресу та суперечливої інформації що надходить від батьків формується спеціальна стратегія переробки цієї інформації, спрямована на психологічний захист у рамках робочої моделі індивіда. Інформація проходить кілька стадій, перш ніж досягне свідомості. На кожній стадії одна інформація направляється для подальшої переробки, інша – відкидається. Внутрішня адекватність порушується, якщо має місце захисне виключення інформації зі свідомості, що поєднується з відмовою реагувати на внутрішні зміни.

Дж. Боулбі [2] і Т. Бразелтон [9] досліджували основні реакції на сепарацію (відділення від батьків) у дітей 1,5 – 2 років. За результатами дослідження вони дійшли таких висновків:

- захисна агресія (як інстинктивне бажання покарати мати за її неналежний догляд і, таким чином, знизити ризик повторної розлуки);
- регресія як відмова дорослішати, (у формі нав'язливого аутостимулювання: ссання, розгойдування та ін.);
- уникнення батьків (як захисний механізм, збереження контролю над своєю поведінкою та ситуації);
- формування реакції в умовах повернення додому: дитина відчуває потяг до матері, проте швидко засвоює, які переваги дає опір її пестощам після розлуки із нею. При цьому мати посилює спроби встановити контакт з дитиною, тобто амбівалентна реакція дитини на матір після розлуки з нею гіперстимулює у останньої турботливу поведінку).

М.К. Бардишевська [1] виявила, що незадоволена дитина в безпеці зумовлює цілий арсенал захисних механізмів. Оскільки фактор задоволеності базових психологічних потреб в дитинстві не залежить від самого суб'єкта, основними джерелами задоволення або фрустрації цих потреб стають інші люди, в першу чергу батьки. Їх поведінка для дитини моделлю захисного реагування, зовнішні прояви якої вона підсвідомо копіює, завдяки інтроєкції вони стають формою перманентного або реально діючого психологічного захисту.

У міру зростання дитини, позитивний фон прихильності стимулює формування навичок, інтеграцію Его, пізнавальну активність. Сила і якість прихильності залежать від поведінки батьків і якості їхнього ставлення до дитини [3].

Якість прихильності виявляється за допомогою розробленого М. Ейнсворт [8] тесту «Незнайома ситуація», початково призначеного для вивчення реакції немовлят на розлуку і зустріч з матір'ю. Було виділено три групи прихильності:

1. Уникаючи прихильність, або небезпечна. До цієї групи належать діти, які не засмучуються і не плачуть при розлуці з матір'ю, ігнорують або уникають її при зустрічі. Така поведінка свідчить про відчуження, що до матері, несформоване почуття безпеки у дитини.
2. Безпечна прихильність. Діти цієї групи засмучуються і плачуть при розлуці з матір'ю і радіють при зустрічі, прагнуть до близькості і до взаємодії при її появі.
3. Тривожно-амбівалентна прихильність. Діти цієї групи на розлуку з матір'ю реагують дуже бурхливо, гнівно, при цьому чинять опір контакту з нею: сердяться, плачуть, не йдуть на руки, хоча явно демонструють бажання емоційного тепла.

З'ясувалося, що якість прихильності дитини визначається ставленням до неї матері і має прямий кореляційний зв'язок з материнською поведінкою. Так, діти другої групи мають найбільш чуйних, уважних і теплих матерів, які розуміють і задовольняють всі їхні потреби. Матері дітей першої групи відрізняються емоційною холодністю, неуважним ставленням до потреб дитини і надмірною вимогливістю. У дітей третьої групи поведіння матері характеризується нестійкістю, непослідовністю та непередбачуваністю [8].

Важливе значення для вивчення дитячо-батьківських стосунків має Балтиморське лонгітюдне дослідження М. Ейнсворта. На основі шкальних технік було встановлено 4 виміри материнського ставлення до дитини:

1. Чутливість – нечутливість до потреб немовляти, в якій виявляється здатність матері розуміти потребу дитини і бачити все її «очима».
2. Прийняття – відкидання, яке свідчить про ціннісну значимість дитини і її вагому роль для матері.
3. Кооперативність – втручання, в якому відображається повага матері до самостійності і індивідуальності дитини, її схильність підтримувати ініціативу дитини або нав'язувати власні бажання.
4. Підтримка – ігнорування, де виявляється ступінь емоційної адекватності матері її емоційності.

У наступних дослідженнях було виявлено, що розвиток прихильності носить стадіальний характер. Р.Шеффер виділив наступні стадії [6]:

1. Асоціальна стадія (0-6 тиж.). У немовлят спостерігається одна реакція. Як правило, домінує протест.
2. Стадія недиференційованих прихильностей (6 тиж. – 7 міс.). Немовлята задовольняються присутністю будь-якого дорослого. Заспокоюються, коли їх беруть на руки.
3. Стадія специфічних прихильностей (7–9 міс.). У цей період розлука з матір'ю викликає занепокоєння та протест. З'являється страх перед незнайомими людьми, що свідчить про формування первинної прихильності. Первинний об'єкт прихильності є для дитини відправною точкою дослідницької діяльності.
4. Стадія множинних прихильностей. Через кілька тижнів після виникнення первинної прихильності, зазвичай до матері, виникає подібне ставлення до інших близьких людей. Надалі вибудовується ієрархія об'єктів прихильності, різні об'єкти використовуються для різних цілей. Так, більшість дітей, коли вони стривожені, горнуть до матері, а гратися прагнуть із татами.

Множинна прихильність, в свою чергу має чотири моделі [6]:

- Монотопна. Існує єдиний об'єкт прихильності, як правило, мати, і вся подальша соціалізація пов'язана з нею.
- Ієрархічна модель припускає домінування матері, але важливими є й інші об'єкти.
- Незалежна модель – наявність декількох рівноцінних об'єктів прихильності.
- Інтегрована модель передбачає повну незалежність від об'єктів прихильності.

Саме тому якість сімейних взаємин, що мали місце в період дитинства, має вирішальне значення для розвитку особистості дитини.

Висновки. Теорія прихильності провідне лише в розвитку дитини відводить відносинам між дитиною та батьками, їх взаємозв'язкам, що визначають все подальше життя дитини. Стверджується, що наявність прихильності є необхідною умовою розвитку базисної довіри до себе і до людей, формування дослідницької поведінки і пізнавального розвитку дитини. Якість первинної впливає на формування системи психологічних захистів. Потужний понятійний потенціал, теорії прихильності сприяє поглибленню розуміння глибинних шарів формування психіки.

Література:

1. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж. Боулби – М. , 2006. – 165 с.
2. Боулби Дж. Привязанность / Дж. Боулби – М. : Гардарики, 2003. – 477 с.
3. Бардышевская М. К. Развитие привязанности у эмоционально депривированных детей // Дефектология / М. К. Бардышевская – 2006. – №1. – С. 6–20.
4. Винникотт Д. В. Семья и развитие личности. Мать и дитя. / Д. В. Винникотт. – Екатеринбург, 2004. – 400 с.
5. Кернберг О. Ф. Агрессия при расстройствах личности и перверсиях / О. Ф. Кернберг – М. : Независимая фирма Класс, 1998. – 368 с.
6. Смирнова Е. О. Развитие теории привязанности [по материалам работ П. Криттенден] // Вопросы психологии / Е. О. Смирнова, Р Радева. – 1999. – № 1. – С. 105–117.
7. Фрейд А. Введение в детский психоанализ. Детская сексуальность и психоанализ детских неврозов. / А.Фрейд. – СПб. , 1997. – 387 с.
8. Ainsworth, M. IX: The Effects of Maternal Deprivation. In: Deprivation of Maternal Care WHO, Geneve, 1962.
9. Brazelton, T. : Early mother-infant reciprocity. In : Parent-infant interaction. Ciba Foundation Symposium 33 (new series). Elsevier, Amsterdam, 1975. – P. 137 – 149.

Резюме: В статье приводится теоретический анализ глубоко ориентированных исследований посвященных проблеме детско-родительских отношений. Раскрыты основные положения и исследования в рамках теории привязанности.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, привязанность, рабочая модель, надежная база, идентификация.

Резюме: У статті наводиться теоретичний аналіз глибино орієнтованих досліджень присвячених проблеми дитячо-батьківських відносин. Розкриті основні положення і дослідження в рамках теорії прихильності.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, прихильність, робоча модель, надійна база, ідентифікація.

© 2013

А. П. Кіян (м. Слов'янськ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ З ПІДЛІТКАМИ

Постановка проблеми. У вітчизняній психології в даний час досить активно обговорюється проблема труднощів у спілкуванні. Традиційно вона розглядається у зв'язку з питаннями оптимального спілкування. Ускладнене спілкування визначається, як правило, на основі співвіднесення наявного спілкування з його оптимальною моделлю. Уявлення про оптимальну модель спілкування (неускладненого спілкування)